

GLÄSSER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

A SOKARCÚ CION FELÉ

A Szentély és a Szentföld emléke a budapesti magyar nyelvű
zsidó sajtó útleírásaiban

A magyarországi zsidóság a 19. század végén és a 20. század első felében bár integrálódott a modern állam és felekezeti keretei közé, önmeghatározásában jelentős szerepet játszott a *szétszóratás* (galut) tudata vagy annak közösségi emléke, akár korábbi vallási hagyományaihoz híven ápolta, akár a különböző modern eszmék jegyében átértelmezte azt. A *szétszóratást* a Szentély áldozatainak helyébe lépő imák, a vallási megalapozó emlékezet rétegeit rögzítő szövegek, a Szentföld emlékét újraértelmező reformok és a perifériális jelenségnek számító modern zsidó nemzeti mozgalom ideológiai egyaránt magukban hordozták. Ezzel együtt stratégiánként, irányzatonként eltérő módon kialakították a – kortárs és az emlékezetben őrzött – Szentföldhöz való viszonyulás kánonjait is. A 19. század végének modern jelenségében, a felekezeti/ eszmehirdető sajtóban új igényekhez és körülményekhez igazodva szintén fellelhető az említett viszonyulás.

Tanulmányunkban a különböző sajtó körül megjelenő urbánus, modern szerkesztői és kiadói elitiek Szentföldhöz, és szentföldi zarándokhelyekhez való viszonyulását vizsgáljuk a szentföldi utazásokról szóló cikkek és híradások tükrében. Elemzésünk tárgya egy *közvetett* jelenség, ami viszont különböző interpretációban ugyan, de meghatározó eleme a kor minden egyes zsidó stratégiájának. Tanulmányunk három nagyobb területe: a vallási hagyomány kulturális emlékezetében őrzött Szentföld tematizálási keretei, a polgári utazási kedv stratégiánkénti sajtómegjelenítései, valamint az eszmehirdető sajtó tömegirodalmában megjelenő útleírások, úti beszámolók diskurzusai. Tanulmányunk csupán főbb tendenciák vázolására vállalkozik, s célja az egyes stratégiák közötti eltérések kiemelése, a Szentföldhöz és az áldozatok egykori helyhez: az elpusztult Szentélyhez való árnyalt viszonyulást szemléltetendő.¹

1 Az egyes területek részjelenségei egy-egy stratégián belül is igen összetettek és szociokulturális kontextusba ágyazottak lehetnek, amelyek mélyfúrásszerű vizsgálata csupán történeti folyamatában szemlélve lehetséges. A részjelenségek mélyreható vizsgálata ezért meghaladja egy tanulmány keretét.

Vallási emlékezet és modern nosztalgia

A sajtót vizsgálva a hagyomány fogalmához való viszonyulás alapján a zsidó csoportstratégiák *tradicionalitásra törekvő* és *tudatosan modernizáló stratégiákra* bonthatók. A hagyománynak, a hagyomány láncolatának és a kultúra fogalmának belső értelmezései eltérnek a különböző csoportstratégiák esetében. A modernitást kutatásaink során folyamatnak tekintjük.² A modernitás zsidósága számára a *Szináj-hegyi kinyilatkoztatásig* visszanyúló hagyomány láncolata – a *salselet hakabbala* – egyaránt jelentett történeti és vallási, profán és szakrális múltat. Ez viszont – a történetiség és a vallási jelleg mentén – eltérő módon jelent meg a különböző csoportstratégiák kulturális emlékezetében.³ A hagyományhoz és a múlthoz való közösségi viszonyulás alatt főként irányultság értendő, amely meghatározza a múlthoz fűződő szálakat, a jelen cselekvéseit és a jövő elvárásait.

A *tudatosan modernizáló* csoportok a jelen törekvéseiből kiindulva részlegesen felfüggesztették a generációkon átívelő vallási tekintélyek láncolatát. Hagyományképükbe új, a jelen kereteiből kiinduló és a jelen fogalmainak alapján álló – a korábbi vallási olvasatoktól függetlenedő – értelmezéseket illesztettek. A *tradicionalitásra törekvő* csoportok zsinórmértéke ezzel szemben a hagyomány láncolata, a *salselet hakabbalá* volt. A hagyomány láncolatának lényege az, hogy minden újonnan felmerülő vallási kérdés és bevezetett gyakorlat az egymásra épülő generációk kanonizált vallási irodalmán keresztül visszavezethető legyen a *szináji* kinyilatkoztatásig és Mózes öt könyvének szövegéig. Ezt a vallási elvet Rabbi Gedalja ben Joszef Ibn Jachja (1515–1587) *Salselet hakabbala* című könyve (megjelent 1587 Velence) fejt ki a Mísna Avot 1:1 alapján. Mindaddig, amíg az új jelenség adaptációja a korábbi modellek értelmezési keretein belül marad, a láncolat nem szakad meg.

Az urbanizálódás, az életmód általános átalakulása, a nemzedéki emlékezet és a csoport megalapozó emlékezete formálta azt az igényt, amely a szülők és nagyszülők rurális környezethez kötődő emlékeit fogalmazta újra a városi közép rétegekbe emelkedett leszármazottak számára. Ez az újraalkotás több síkon zajlott – irodalmi, képzőművészeti és tudományos ismeretterjesztő igényekhez igazodva – a középosztály új társadalmi ethosza mentén. Ennek egyik vetülete volt a vallási hagyományban élő és a földrajzi-hatalmi tér realitásaként jelen lévő Szentföld. Arnold Eisen a nosztalgikus emlékezés igényét *modern zsidó micva*-nak („vallási parancsolatnak”) tekinti. Ennek során a korábbi vallási cselekedeteket a szekularizálódó életvitel közepette a Szentföld és a *tórai* idők utáni vágyódás váltotta fel.⁴ A magyar zsidó csoportstratégiák ennél természetesen árnyaltabb

2 Sarah Abrevaya Stein a modernitást – a sokféle modernitás tudományos diskurzusába illeszkedve – nem egyszeri jelenségnek tekinti, hanem az európai zsidóságon belül egy többféleképpen megjelenő folyamatnak (*multiple process*), ami különbözőképpen alakul az eltérő gazdasági, kulturális és politikai kontextusban élő zsidók esetében. Éppen ezért transznacionális narratívumok írását javasolja, melyek a zsidó történetírás sajátosságaként átlélik a nemzeti határokat. ABREVAYA STEIN 2004. 19.

3 Vö. ASSMANN 1999.

4 EISEN 1997. 1-20, 156-187.; EISEN 1994. 1-21.

képet nyújtanak, mint ahogyan a mérsékelt reformnak számító neológia körében sem feltételezhető a vallási élet cselekedeteinek pusztán intellektuális tevékenységként megjelenő nosztalgiával történő helyettesítése.

Sajtó és modernitás

Az 1868-69-es eötvösi zsidó kongresszus szakadását, a tájlungot követő intézményszerűsülés idejének csoportstratégián belüli és stratégiaközi diskurzusait az országos magyar nyelvű budapesti izraelita felekezeti hetilapok fogalmazták meg, mind az integrálódó zsidóság, mind pedig a magyar társadalom felé. A lapok általunk vizsgált köre az említett időszaktól a második világháborúig – több-kevesebb eltéréssel – a modernizálódó zsidóság két jelentős szociokulturális közegét fedte le. A tudatosan modernizáló stratégiák felől a neológ *Egyenlőség* – Társadalmi hetilap (1882-1938), és a konzervatív szekuláris zsidó nemzeti mozgalom, a Magyarországi Cionista Szervezet lapját (*Zsidó Néplap* 1904-1905, *A Magyarországi Cionista Szervezet lapja* 1910-1919, *Jövők* 1919, *Zsidó Szemle* 1920-1938) vizsgáltuk, amíg tradicionálisra törekvő lapként a *Zsidó Híradó* – Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap (1891-1906), a *Hitőr* – Felekezeti, társadalmi és szépirodalmi hetilap, az orthodox zsidó érdekek védelmére címet viselő képes családi periodikát, valamint a *Zsidó Újság/ Orthodox Zsidó Újság*⁵ (1925. október 16. – 1944. március 19.) című városi középosztálynak szóló hitbuzgalmi lapot elemeztük. A sajtóban megjelenő vélemények és stratégiák azonban nem tévesztendőek össze a tényleges közösségek mindennapi gyakorlatával. A sajtó mögött csupán a hírlapírói elit véleményformáló szándéka ragadható meg. A hírlapírói és kiadói elit véleménye azonban nem független a tényleges közösségi élettől. A modernitás új jelenségként nemcsak a sajtót hozta létre, hanem a közösségek feletti intézményrendszert is, amelyhez a vizsgált lapok kapcsolódtak.

Polgári utazási kedv és a Szentély emléke

Az urbanizálódó zsidóság hírlapírói eliteje a városi középosztály mintáihoz igazodott. A modern polgári utazási kedvnek elengedhetetlen háttére volt a fölös tőke, a szabadidő megléte és a felette való önálló rendelkezés, valamint az utazás iránti igény társadalmi elismertsége.⁶ Ezen a téren a polgárság számos tekintetben az arisztokrácia példáját követte, keretül pedig a Habsburg-dinasztia szokásai,

⁵ Míg a *Zsidó Újság* „A magyar orthodox zsidóság hetilapja”-ként aposztrofálta magát, addig az *Orthodox Zsidó Újság* 1939. jan. 20-tól egyházi és hitbuzgalmi lapként jelent meg.

⁶ GYÖMREI 1934.; GRANASZTÓI 2000. 106-108.

törekvései és a közös birodalom biztosította lehetőségek szolgáltak, miközben tágabb közeget a 19. századi általános gazdasági fellendülés, a gyarmatbirodalmi törekvések és a nyugat-európai minták nyújtottak.

A neológ polgárság és a bontakozó konzervatív szekuláris cionista mozgalom aktivistái a nyugati nagypolgárság mintáit követve alakították ki Szentföldre való saját viszonyulásukat. A neológ nagypolgárság számára a Szentföld egy univerzális erkölcsi misszióba illeszkedett, amely a modern állam fogalmi keretében megrajzolt elveszett bibliai „államiság” hagyatékát a modern nyugati kultúráként felfogott univerzális emberiség jobba tételére való alkalmasságban látta.

„Nem maradt számára más, mint az a nagy földadat, az a tiszteletré méltó csodás hivatás, amely végre az Isten teremtette: a vallás, az erkölcs világának kiformalása és szolgálata. Hajdani nemzet előtt érthetetlen volt, hogy nem a politikai siker a lényeg, hanem a próféta által hirdetett eszme. Mégis, azt a kohéziót mikor a nemzeti léttel végképp összeomlott, mikor már nem kereshettek többé politikai szövetségeseket, mikor mindenütt üldözésre és elnyomásra találtak, azt a csodálatos kohéziót, mely magas világhivatásuk számára meg és fenntartotta őket: az Eszme szolgáltatta Izrael exilumba vitt gyermekeinek. Hatalom nélkül, föld nélkül, ország nélkül, kivetkőzve a más fajokat összekapcsoló kohézió formáiból, politikailag híven beolvadva környezetük, hazájuk törekvéseibe, látható támasz és gyámkarok nélkül megállani és Istenadta hivatásukhoz ragaszkodva, az Izrael lelkében fakadt hiterkölciség és szellemi élet szép világát kultiválni és általa az emberiséget fölmagasztosítani: ez a zsidóság különálló hivatása, melyben az emberiség tanítómestere lett”⁷

– írta Hevesi Simon 1912-ben az őszi nagyünnepek kezdetén megjelent vezércikkben.

A cionista mozgalom aktivistái a Monarchiában a művelt középosztály tagjai voltak. Kievallal élve, a cionizmus romantikus nacionalista mozgalma volt a zsidó intelligencia lázadása a korábbi liberális német zsidó vonulattal szemben, és egyúttal lázadás a felvilágosodást követő reformmal szemben is.⁸ Más szóval a közép-európai cionizmust az akkulturalódott zsidó értelmiség egy részének saját stratégiájából való kiábrándulásának is fel lehet fogni.

A zsidó nemzeti mozgalom számára a Szentföld a modern nemzeti kereteket legitimáló átértelmezett vallási emlékezet teréből a jelen valós földrajzi terévé vált. A különböző zsidó nemzeti törekvések területei stratégiái között az újjáépítendő realitást vagy a jövőbe vetülő utópiát jelentette.

⁷ *Egyenlőség* 1912. szept. 10./ 1., (Melléklet) 1-3. 5673 – [Írta:] Hevesi Simon.

⁸ KIEVAL 2000. 36.

„De éppen ez a kétezer éves gyász és siránkozás Tisa Beáv⁹ napján a mi legerősebb fegyverünk, mert ez az a történelmi kapcsolat, amely az egyetemes zsidóságot egybefűzi Erec Jiszráel emlékében (...) Cion gyermekei kétezer év után a gyász és siránkozás mellett munkához láttak, hogy a zsidó nép szenvedéseinek, gálutának, Cion elhagyatottságának véget vessenek.”¹⁰

– írta Schönfeld József a cionista mozgalom vezéralakja a *Zsidó Szemle* hasábjain 1930-ban.

A nyugati szekularizálódó társadalom ugyanakkor kialakította a vallási és kulturális célzatú, modern kényelmet sem mellőző polgári utazás igényét és kereteit. Az utazások során pedig alkalmi utazó közönségek jöttek létre.¹¹ A modernizálódó Nyugat-Európa önképét egyrészt megalkotott „ellentétpárjai” formálták, amelyek más kontinenseken tett utazások során váltak egyértelművé, másrészt az antik örökség tudata alakította, amely az angol nemesi műveltség fontos elemét képező Grand Tourok hagyományához kötődött.¹²

Neológ polgári utazás-szervezés és a középosztály Palesztina-szerveződése versengés volt a cionistákkal Palesztina ügyében. A neológ hírlapírói elit annak hangsúlyozására törekedett, hogy a Szentföldre menni nem nemzeti, hanem vallási, erkölcsi és polgári kötelesség. Ennek keretét a koloniális hatalmi kontextusban a modern utazási kultúra eszközeinek használatával megvalósuló nagypolgári társasutazás adta. A rajtuk való részvétel a polgári presztízs kinyilvánításának és a réteg-hovatartozás igazolásnak eszközévé vált.

„A Szentföldre való zarándoklást a zsidóság mindig a legnagyobb és legszentebb cselekedetek egyikének tekintette. Sokan vagyonukat és életüket tették kockára, hogy legalább egy pillanatra láthassák Izrael ősi földjét. (...) Ma már egy szentföldi utazás nem jár annyi viszonytagsággal és kockázattal. A modern technika vívmányai megkönnyítették és nagyon megrövidítették az utat. A Magyar Utazási Vállalat 21 napra tervezi a szentföldi utazást és ennek az időnek csak kisebb részét foglalja el az út maga, úgy hogy bőven kijut a gazdag programra, amelybe majdnem minden érdekes pont fel van véve.”¹³

– hirdette az *Egyenlőség* társasutazási felhívása 1909-ben.

A szentföldi és Földközi-tenger menti utazások szerves részét képezték a nyugat-európai önkép gyökereinek.¹⁴ A világlátott, művelt nagypolgári ideálhoz ugyanúgy hozzá tartoztak ezek az utazások, mint a felvilágosodás és a reneszánsz antikizáló ideáljaihoz, s a keresztény Európa gyökerei is ehhez a területhez nyúltak

9 Áv hónap 9-e, a Szentély pusztulásának emléknapja.

10 *Zsidó Szemle* 1930. júl. 31./ 1-2. Zsidó Trianon – [Írta:] Schönfeld József.

11 PUSZTAI 2004. 67-80.

12 ANTONEN 2005. 28-29; SIEBERS 1991. 52-57.; OSTERKAMP 1991. 186-193.

13 *Egyenlőség* 1909. júl. 4/ (Melléklet) 1. Szentföldi utazás.

14 Vö. MAURER 1991. 221-229.

vissza. Ehhez a gondolati kerethez a bibliai múlt ápolása révén a vallási reformok felé hajló zsidó nagypolgárság is csatlakozni tudott.

„Évről évre ezrével nem tízezzel mennek keresztény zarándokok Palesztinába, hogy imádkozzanak a földön, mely a kereszténység bölcsője volt. A zsidóságnak a szent föld nemcsak vallásának szülőhelye, hanem a talaj is, melyből dicsősége kikelt, és ahol a legszebb virágát élte.”¹⁵

– emelte ki az *Egyenlőség* a tervezett társasutazás jelentőségét.

A 19. század vége felé körvonalazódó orthodox intézményrendszer és fővárosi középírány számára ezek az utazások kezelendő realitássá váltak. Az orthodox lapok időről-időre közöltek történeti elbeszéléseket és írásokat, amelyek a Szentföldhöz kötődtek. Ezek vagy a vallási megalapozó emlékezet ünnepeihez illeszkedtek, vagy pedig egyéni jámbor zarándoklatokról szóltak nagy rabbi életútjaiba illeszkedően.¹⁶ A modern európai magaskultúra antik öröksége azonban már kevésbé volt összeegyeztethető a hagyomány láncolatával és az orthodox vallási emlékezettel.

„A görögök meghódították Kisáziát. Velük azután görög kultúra, görög művészet, görög tudomány és bölcsélet, de egyuttal görög erkölcstelenség, feslettség és bálványimádás is honosult meg a meghódított területeken. (És sajnos Judeában is, különösen a gazdagok és műveltebb emberek körében, akik a felsőbb tizezerhez számították magukat, a görög bálványok imádása a bon ton-hoz tartozott. A rosszúl értelmezett „haladás” azon volt, hogy az öröklött szent tanoktól elfordulva a görög „bálványok” új és derűs kultuszának hódoljon.”¹⁷ – szólt a neológiaira és reformzsidóságra megfogalmazott burkolt kritika, miközben a modernizálódás, középrétegek közé kerülés és a tudatos vallási újítás kapcsolatára épített.

Az antik örökséggel szemben az orthodoxia önmagára – főként a Horthy-korszakban – a vallási konzervativizmus képviselőjeként és az erkölcs megőrzőjeként tekintett.

„És a zsidóságban, se szobrász, se festő, épen oly kevés, mint táncosnő és hetéra. Judea ezeket nem ismerte. De volt szigorú i-teni törvénye, mely a fajtalanságot üldözte, a házasságtörést halállal büntette és mely a legszebb bálványtól is undorral fordult el.”¹⁸

– szólt az újrainduló orthodox lap chanukai vezércikke 1925-ben.

15 *Egyenlőség* 1909. júl. 4/ (Melléklet) 1. Szentföldi utazás.

16 Például külön cikkben emlékeztek meg arról, hogy az 1558-ban Prágában született Rabbi Jesájá Horovitz, a S'loh Bécsen és Budán keresztül utazott ki a Szentföldre. *Zsidó Újság* 1933. márc. 31./ 7. A S'loh a Szentföldön.

17 *Zsidó Újság* 1925. dec. 11./ 1. Zsidóság és hellenizmus (Chanuka ünnepére.)

18 *Zsidó Újság* 1925. dec. 11./ 1. Zsidóság és hellenizmus (Chanuka ünnepére.)

A Szentföld modern értelmezését sajátos kettősség jellemezte, amelyhez az orthodox vallási autoritásoknak kezelési modellt kellett nyújtaniuk. A Szentföld egyszerre vált vallási és felfedezhető profán térré, a jámborság, az emlékezet és az eljövendő messiási idők helyévé, valamint a modern kortárs gyarmatosító Nyugat úti céljává. A szentföldi régészeti ásatások ennek keretében, vagy a vallási emlékezetet megerősítő tárgyilagos tudományos híradásokként jelentek meg az orthodox sajtóban,¹⁹ vagy a vallási előírásokba ütköző szekuláris törekvésekre adott jámbor tiltakozásokról adtak hírt.²⁰ Már a dualizmuskori sajtó is rendszeresen hírt adott a szentföldi bibliai vonatkozású – többnyire muszlim kézen lévő – zsidó zarándokhelyeken tett keresztény uralkodói látogatásokról.²¹

A modernitás precedens nélküli új kihívásokat hozott magával, a közösségek pedig folyamatos válaszadásra kényszerültek. Ezeket a válaszokat a magyar nyelvű orthodox lapok a hagyomány láncolatának tükrében fogalmazták meg. Ez azt jelenti, hogy a precedens nélkülinek tekintett kihívásokra a kinyilatkoztatásig visszanyúló vallási hagyomány tükrében kerestek előképet, és találták meg beépítésének módját, vagy vetették el azt ennek hiányában.

Ezen elv jegyében a megszilárduló dualizmuskori orthodox intézményrendszer a szentföldi utazásokat elsősorban útleírások, cikkek és tárcák formájában az orthodox vallásosság értékeinek megerősítésére használta. Deutsch Jenő balassagyarmati orthodox főrabbi szentföldi utazásáról 1895-ben cikksorozatban számolt be, amelyet a szerkesztőség külön gonddal kezelt és népszerűsített.²² A szentföldi hírek között inkább kuriozitásként, mintsem valós orthodox támogatottságú törekvésként a Jordán völgyében és a Genezáret-tó környékén található gyógyforrások fürdővé alakításának lehetőségéről is tudósítottak.²³ A valós szentföldi társasutazások ténye ekkor még többnyire a nyugati modern zsidó nagypolgárságról szóló hírek között jelent meg. Salamon J. Salamon, Zangvill J. és Bentovich Herbert „londoni angol urakból” álló bizottság által szervezett esemény például az „angolok” szentföldi kirándulásaként jelenik meg. A 30 főben maximált csoport a pészáchot Jeruzsálemben tölti, ugyanakkor végigjárja az antik örökség – és zsidó diaszpóra – emlékhelyeit is: „Érinteni fogják Nápolyt, Alexandriát, Konstantinápolyt és Athént.”²⁴

Az első világháború után a bethleni konszolidációt követően újrainduló orthodox sajtó orthodox szentföldi társasutazásról elsőként 1925 decemberében adott hírt. Célja az orthodox hittestvéreknek is megfelelő rituális körülmények között lehetővé tenni a szentföldi utazást. Teljes ellátással 50-60 fontba kerülő

19 *Zsidó Híradó* 1897. szept. 2./ 9. Hírek – A zsidó királyok sírhelyei., *Zsidó Újság* 1932. máj. 13./ 5. Megtalálták a Ramban unokájának sírját – [Írta:] sch. s.

20 *Hitör* 1904. I. évf. 1. sz./ 12. Tüntetés Rotschild ásatásai ellen.

21 *Zsidó Híradó* 1898. nov. 10./ 8. Hírek – Látogatás Dávid sírjában.

22 *Zsidó Híradó* 1895. júl. 11./ 5. Jeruzsálemi út. A b.-gyarmati főrabbi megfigyelései. Közli Deutsch Jenő., folytatások: 1895. júl. 18./ 4-5., 1895. júl. 25./ 4-5., 1895. aug. 1./ 5., 1895. aug. 8./ 5-6. 1895. aug. 16./ 4., 1895. aug. 22./ 4-5., 1895. aug. 29./ 5-6., 1895. szept. 25./ 10-11.; szerkesztőségi híradások a sorozatról: *Zsidó Híradó* 1895. júl. 11./ 7. Hírek – A balassa-gyarmati főrabbiról.; Jeruzsálemi út., *Zsidó Híradó* 1895. szept. 5./ 9. Hírek – Jeruzsálemi út.

23 *Zsidó Híradó* 1896. júl. 23./ 9-10. Hírek – Üdülő- és gyógyhelyek a szent földön.

24 *Zsidó Híradó* 1897. febr. 11./ 11. Hírek – Angolok kirándulása a szent földre.

tervezett utazás résztvevői a budapesti autonóm orthodox hitközség irodájában Sussmann Viktor rabbinál jelentkeztek a négy hetes pészáchi útra.²⁵ Emellett a lap, más utazási irodák kezdeményezéseire hasonlóan, felkérésre – s a szervezők ideológiájától elhatárolódva – a Patai József által vezetett kulturcionista *Múlt és Jövő* szerkesztőségének társasutazásokról szóló hirdetéseit is közölte.²⁶ Az orthodox középosztály utazásait a két világháború között az elcsatolt területeken is megszervezték. Kassán például Neugröschl szervezett 1923-ben egyhónapos tavaszi szentföldi társasutazást.²⁷ A budapesti orthodox nagypolgári tanulmányutak egyedi példáját képezte Mautner Henrik földbirtokos és vetőmagtermesztő teljes mezőgazdasági ciklusra tervezett 1927-es szentföldi gazdasági tanulmányútja. Az elutazó orthodox zsidó földbirtokost a hitközség előljárósága bankett keretében búcsúztatta.²⁸ Szentföldi tapasztalatainak az orthodox sajtó biztosított publicitást.²⁹

A két világháború közötti fővárosi orthodox sajtó különös figyelmet fordított a hitbuzgalom felkarolásának keretében az ifjúság nevelésére. A közösségi értékek megerősítése és a példaadás terén a sajtó új eszközöket kínált, amellyel a fővárosi hitbuzgalom a megváltozott igények tudatában élt is. Így a kóser ifjúsági tömegirodalom részévé váltak az orthodox rabbik korábbi ismert útleírásai. Közöttük említhető a pozsonyi főrabbi fiának, Schreiber Sámuelnek úti beszámolója, a balassagyarmati rabbi-családból Deutsch Dávid fiatal főrabbi szentföldi útja, és a pesti orthodox Sussmann Viktor rabbi előadása is.³⁰ A váci Hermann Ignác pedig a lap külön orthodox „szentföldi utazójává és útleírójává” lépett elő.³¹

Az útleírások sajátos típusát képezték a chászid rebbék útjairól szóló zarándoklat-leírások, amelyek a szent helyeken tapasztalható jámborság leírásán túl a rebbék szentföldi tiszteletéről is hírt adtak.³² Ugyanakkor teljesen profán szubjektív női naplórészletek is helyet kaptak a két világháború közötti városi orthodoxiát megszólító lapban. Ezek azonban inkább a hangulatképek okán nyerték el funkcióikat,

25 *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./ 10. Hírek – Orthodox társasutazás Palesztinába.

26 *Zsidó Újság* 1926. ápr. 10./ 11. Hírek – A szentföldi társas utazás.; *Zsidó Újság* 1933. jan. 20./ 2. Cosulich Line.

27 *Zsidó Újság* 1932. dec. 9./ 11. Hírek – A Szentföldre társasutazás indul...

28 *Zsidó Újság* 1927. jan. 28./ 3. Búcsúestély.

29 *Zsidó Újság* 1927. júl. 1./ 2. Reflexiók Mautner palesztinai beszámolójához – Írta: Tannenbaum Mózes főrabbi, Szepsi (Szlovenczkó)

30 *Zsidó Újság* 1926. ápr. 23./ 5. Benyomások a Szentföldről., *Zsidó Újság* 1932. ápr. 10./ 1. A b.-gyarmati főrabbi a Szentföldre indul.; *Zsidó Újság* 1927. júl. 1./ 4-5, 12. Sussmann rabbi előadása szentföldi útjáról., folytatás: *Zsidó Újság* 1927. júl. 8./ 4-5.

31 *Zsidó Újság* 1930. júl. 11./ 5. Bész Lechem és Chevrajn – Uti jegyzetek – [Írta:] Hermann Ignác (Vác); *Zsidó Újság* 1930. aug. 22./ 5-6. Egy szombat Czufászban – Utijegyzetek – [Írta:] Hermann Ignác (Vác); *Zsidó Újság* 1930. szept. 5./ 7. Tevajróban Tanaiták, a Rambam, a Seloh és rebbek sirjánál – [Írta:] Hermann Ignác (Vác).

32 *Zsidó Újság* 1927. máj. 20./ 10. Hírek – A bojanai rebbe.; *Zsidó Újság* 1927. júl. 15./ 10. Hírek – A hires ger-i Rebbe.; *Zsidó Újság* 1929. márc. 8., 10. Rabbik elhunytáról.; *Zsidó Újság* 1929. máj. 31./ 7. A nyírbátori főrabbi Jeruzsálemben.; *Zsidó Újság* 1932. ápr. 1./ 5. A ger-i rebbe visszatérése a Szentföldről.; *Zsidó Újság* 1932. szept. 9./ 8. A nagykarolyi főrabbi Jeruzsálemben – írta: Alexander Vilmos.; *Zsidó Újság* 1932. szept. 30./ 5. Beszélgetés a Szentföldről visszatérő nagykarolyi főrabbiival, Budapesten – [Írta:] G.; *Zsidó Újság* 1933. jan. 20./ 2. Jeruzsálemi levél. – [Írta:] Alexander Vilmos.; *Zsidó Újság* 1935. nov. 15./ 6. A geri rebbe incidenséhez a Machpéló-barlangnál.; *Zsidó Újság* 1936. jan. 1./ 7. A geri Rebbe Szentföldön marad – Jeruzsálemi munkatársunktól – Alexander Vilmos.

aktuális konfliktusokról adva mindennapi helyzetjelentéseket, miközben megfogalmazódott bennük a nem-orthodox állapotok bírálata is.³³

Szentély és Szentföld a diskurzusok tükrében

A sajtó a modern társadalmi kérdések újszerű fórumává vált, amely – réteglapokról lévén szó – a helyi középosztályok eltérő csoportigényeit artikulálta az adott lap mögött álló hírlapírói és kiadói elit olvasata szerint.³⁴ Ezekben a nagypolgárság sajátos világlátását jelenítette meg, s jelentős mértékben hozzájárult a nagypolgári minták felé törekvő kispolgári igények kielégítéséhez, a megengedhetetlen utazások élményeit nemzeti nyelven olvasva az alsóközéposztály lokális horizontjainak kitágulásához. Hasonló tendenciákkal számolhatunk az izraelita felekezeti lapok esetében is, amelyek a fővárosban a vizsgált sajtótermékek esetében a mindenkori központosított országos intézményrendszer támogatását tudhatták maguk mögött.

Az orthodox útleírások a szentföldi zarándokhelyekre – köztük a Szentély romjaira – egyrészt a hatalmi politika a nyugati gyarmatrendszerbe ágyazódó földrajzi tereként tekintett, másrészt vallási keretek között értelmezte azt. Kiemelt témákká a Nyugati Fal és a bibliai vonatkozású zsidó zarándokhelyek, valamint a Szentföldön élő jámbor közösségek váltak. A pozsonyi főrabbi fia fent említett előadásában például

„Mindenekelőtt arról a megrázó hatásról beszélt, melyet az elpusztult Bész Hamikdos megmaradt nyugati külfala, a „*Koszel Maárovi*”, a hithü zsidóságra gyakorol. Azok a kövek még most is élnek és visszavezetik az embert a multba. Azután a „*Kolel Somer Hachomos*”-ra tért át, behatóan ismertette a több mint 3000 lelket számláló Kolelünk tagjainak életmódját, intézményeit és tanházait és meggyőződéssel hangoztatta, hogy ez a Kolel főabbijának, rabbi *Sonnenfeld Chájim*nak vezetése mellett, a vele egyesült hitközséggel együtt ez idő szerint Erecz Joszroelnek egyetlen biztositéka a tórahú »jisüv« fentartására.”³⁵
– tudósított az orthodox zsidó sajtó.

A nyugat-európai szekuláris minták szerint épülő modern nemzeti keretekre viszont a hithűség és a zarándokhelyek ellentétpárjaként tekintett, amely deszakralizálja a vallási teret.

33 *Zsidó Újság* 1936. máj. 26./ 5. Szentföldi naplóból... – [Írta:] Stern Eszti (Brassó).

34 Vö. LIPTÁK 2002. 33-36.

35 *Zsidó Újság* 1926. ápr. 23./ 5. Benyomások a Szentföldről.

„Hihetetlenül lesújtó érzés a szentély helyével szemközt a vallástalan szellemet terjesztő, „zsidó” egyetemet látni, amelynek növendékei pld. Szombaton futballoznak. Két öreg hitsorsos elkeseredetten sóhajtozik előttem: „Rabbi teremtsen itt rendet, mert der ׀ׁׂ hat sich in Jerusolajim ereingechappt) a sátán már Jeruzsálemben is befészkelődött.”³⁶

– mesélte Sussmann rabbi a pesti orthodox hitközség dísztermében a nemzeti mozgalom képviselőiről.

A cionista diskurzusban a Szentföld a zsidó múltat, a nemzeti hőskort, illetve egyidejűleg a nemzeti újjászületést szimbolizálta. Az európai romantikus nemzeti mozgalmakhoz hasonlóan a cionisták is a mitikus múltban találták meg mozgalmuk legitimációját. Ez a stratégia a hagyomány viszonyrendszerében Charles Liebmann kategorizálása alapján konzervatív szekulárisnak tekinthető.³⁷ A szentföldi utazások alkalmával ugyanakkor egyszerre lehetett megbizonyosodni a hősi múlttól és a dicsőséges újjászületésről. Azt az érzést erősítve mintha a zsidó történelem ott folytatódott volna, ahol 2000 évvel korábban megszakadt.

„És az ódon Jeruzsálemből, amely héber egyetemével, új hatalmas negyedeivel növekedik és újjászületik, átrándulunk a hegyi kolóniákra a tengerpartra. Tel-Avivba az új zsidó városba, amely csodaként nőtt ki a sivatag homokjából. És körülnézünk, köröskörül a Júdeai kolóniákra, Sáron völgyén, a kifejlődött Rotschild-telepeken és a zsidó élet sok feltámadó centrumában. És a történelmi nevezetességű tengerparton indulunk újra Hajfa felé, Elijáhu próféta legendás barlangjához és a Héber Technikum modern palotájához. Így váltakozik régi és új hangulat az egész út folyamán. A történelem bölcsőjének éneke és a zsidó feltámadás dala.”³⁸

– számolt be Schönfeld József palesztinai útjáról 1933-ban.

A cionisták felfogásában a judaizmus az egyetlen olyan jelentős, az európai kultúrára számottevő hatást gyakorló ókori civilizáció, melynek organikus leszármazottai fennmaradtak. Szemben az antik római vagy görög civilizációval a zsidók képesek lehetnek arra, hogy helyreállítsák ókori nagyságukat. Míg a római vagy a görög nagyság romjain új világok jöttek létre új népekkel, addig a zsidók visszatérhetnek őseik földjére.

„Róma, Athén és Jeruzsálem, az ókor három kimagasló központjának életét láttam. Jártam mind a három város évezredes és világtörténelmi jelentőségű romok között új népek modern életét láttam.

36 *Zsidó Újság* 1927. júl. 8./ 4. Sussmann rabbi előadása szentföldi útjáról (Folytatás)

37 LIEBMAN 1992. 414-415.

38 *Zsidó Szemle* 1933. febr. 3./ 6. Róma – Tel-Aviv: Jegyzetek a „Múlt és Jövő” és a „Zsidó Szemle” társasutazásához.

Erec Jisrael és Jeruzsálem romjai fölött azonban a régi zsidó szellemet találtam megifjodva, szinte ott folytatódik a zsidó élet, ahol ezelőtt mintegy kétezer esztendővel megakadt és amikor szinte az egész világon az élet, amikor a gazdasági válság minden fejlődést megakaszt, ott napról-napra, de mondhatjuk óráról-órára szinte szemünk láttára bontakozik ki újabb és újabb élet és a fejlődés beláthatatlan arányokban rajzolja elénk egy új világ keletkezését.”³⁹

– írta a *Zsidó Szemle* 1933-ban.

A neológ értelmezésben, szemben a cionista felfogással, a Szentföld nem a nemzeti múlt, hanem szakrális szimbólumok színhelye. A neológ elit attól tartott, hogy minden Palesztinával kapcsolatos tevékenységet a cionisták kisajátítanak maguknak, és az egész zsidóságra a hazafiatlanság vádjá vetül, ezért Pro-Palesztina néven létrehoztak egy Szentföldhöz köthető, kizárólag vallási célokat szolgáló egyesületet.

„A Szentföld nem a cionistáké. A Szentföld az egész zsidóságé, amelyhez vallásos lelkületünk egész melegével ragaszkodunk. Ezt a szent igazságot hirdetem mindig, ezt hirdetem ma is és nem tántorít meg engem ennek nyomatékos hirdetésében semmiféle támadás. (...) Mi Szentföldön nem erőszakosan magyarázott nemzeti és állami utópiák légvárát hajszoljuk, hanem a vallásosság, a vallásos jótékonyosság, a szent Tan házait akarjuk építeni. Minket Jeruzsálemhez nem a villannyal világított új nagy boulevardok, hanem a szent fal és a szent sírok vonzanak. (...) A most oly sokféleképpen hangoztatott „szentföldi munka” jelszó ne tévesszen meg senkit. A magyar zsidó nem keres új hazát és nem alkot új nemzetet. Mi magyar zsidók magyarok vagyunk és mint ilyenek szent zsidó vallásunkból kifolyólag keressük és szeretjük lelkünkkel a Szentföldet. Semmi új alakulatra, semmi új szervezetre nincs szükség. A Pesti Izr. Hitközség kebelében működő „Palesztin-bizottság” ezt a munkát is a vallásosság és a hithűség jegyében fogja végezni.”⁴⁰

– hirdette meg a Pro-Palesztina szövetség programját az *Egyenlőség* hasábjain Lederer Sándor a Pesti Izraelita Hitközség elnöke.

Vizsgált korszakunk végére a cionista mozgalom köszönhetően részben a cionizmus kétségtelen palesztinai sikereinek, részben a megváltozott magyarországi körülményeknek jelentősen növelte befolyását. A Pro-Palesztina szövetség is hamarosan elvesztette a neológ stratégiában betöltött szerepét, ezért a Pesti Izraelita Hitközség úgy döntött, hogy egy újabb Szentfölddel összefüggésbe hozható exkluzív neológ szervezetet hoz létre. Ennek a szervezetnek azonban nemcsak

39 *Zsidó Szemle* 1933. ápr. 28./ 5-6. A palesztinai utam – [Írta:] Dr. Schönfeld József.

40 *Egyenlőség* 1926. máj. 15/3. Pro Palesztina – [Írta:] Dr. Lederer Sándor, a Pesti Izr. Hitközség elnöke.

vallási, de humanitárius céljai is voltak. Támogatni szándékozták a Palesztinába kitelepülni kényszerülő zsidó tömegeket.

„Sajnos az a Palesztina-munka, ami eddig nálunk folyt nem tudta a kellő eredményt elérni, nem pedig azért, mert a Palesztina-munkára a politikai cionizmus nyomta rá a bélyegét és ez lehetetlenné tette, hogy a magyar zsidóság hivatalos vezetői ebben a munkában szívük szerint részt vehessenek.”⁴¹
– írta az *Egyenlőség* 1937-ben.

Az útleírások modernizálódó és metanyelvvé váló Szentélye

A zsidó sajtóban közreadott híradások, beszámolók és útleírások olyan metanyelvűként értelmezhetők, amelyek csak másodsorban szóltak a Szentföld realizálásáról, mivel elsősorban az egyes stratégiák értékeinek kifejezésére, megerősítésére és terjesztésére szolgáltak. A híradások és útleírások a sajtó révén azok Szentföld-képét és világlátását is formálhatták, akiknek az alsóközéposztály soraiból nem nyílt lehetőségük költséges társasutazásokra. Az útleírások a polémiaiak a stratégiák közötti szemléletbeli és értékrendi összeütközések keretében is szolgáltak. Ezáltal egy változatos Szentföld-kép rajzolódik ki – a közvetlen vallási irodalom túl – a kifejezetten vallási értelmezésektől a szekuláris modern nemzetállam víziójáig.

IRODALOM

ABREVAYA STEIN, Sarah

2004 *Making Jews Modern*. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.

ANTTONEN, Pertti J.

2005 *Tradition through Modernity*. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Finnish Literature Society, Helsinki.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

41 *Egyenlőség* 1937. jan. 21./ 7. Palesztina (Magyar Izraeliták Szentföldi és Egyéb Telepítéseket Támogató Egyesülete)

EISEN, Arnold M.

1994 Rethinking Jewish Modernity. *Jewish Social Studies* New Series 1994 (1). 1-21.

1997 *Rethinking Modern Judaism*. Ritual, Commandment, Community. The University of Chicago Press, Chicago – London.

GRANASZTÓI Péter

2000 Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest. 103-117.

GYÖMREI Sándor

1934 *Az utazási kedv története*. Gergely R. Kiadása, Budapest.

KIEVAL, Hillel J.

2000 *Languages of Community*. The Jewish Experience in the Czech Lands. University of California Press, Berkely – Los Angeles – London.

LIEBMAN, Charles S.

1992 Tradition, Judaism, and Jewish Religion in Contemporary Israeli Society. In: Jack Wertheimer (ed.): *The Uses of Tradition*. Jewish Continuity in the Modern Era. The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem. 411-427.

LIPTÁK Dorottya

2002 Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága. L'Harmattan, Budapest.

MAURER, Michael

1991 Italienreisen Kunst und Konfession. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur* Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. Verlag C. H. Beck, München. 221-229.

OSTERKAMP, Ernst

1991 Auf dem Weg in die Idealität Altertumskundliche Reisen zur Zeit des Greek Revival. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur* Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. Verlag C. H. Beck, München. 186-193.

PUSZTAI Bertalan

2004 *Religious Tourists*. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism. Academic dissertation. University of Jyväskylä, Jyväskylä. Internetes elérés: <http://selene.lib.jyu.fi:8080/vaitos/studies/studhum/9513919900.pdf>

SIEBERS, Winfried

1991 Ungleiche Lehrfahrten – Kavalier und Gelehrte. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur* Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. Verlag C. H. Beck, München. 47-56.

GLÄSSER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

TOWARD MULTIPLE ZION

The memory of the Temple and the Holy Land in the
Hungarian-language travel writings of Jewish newspapers

Modern European self-definition was based on the notion of the legacy of the Antiquity and Christianity. The representatives of the Jewish Enlightenment urged reform both in the internal cultural patterns of the communities and in the strategy for inter-group contacts with the outside world. In the case of the internal cultural patterns it aimed at an expansion and reorientation of the circulation of internal Jewish cultural goods, while in intergroup strategies towards the outside world it strove to prepare the Jews for an integration into the Gentile world and participation in the new possibilities found there. The modern European self-image traced its own history as a unilinear development projected on the universal history of mankind. It traced this history back to Antiquity and regarded itself as being the peak of this cultural development. Within the Jewish Enlightenment, Jewish study of antiquities and Jewish folklore helped by giving a scholarly interpretation. The scholarly work in orientalistics and philology was linked to the academic interest of the German-speaking regions to the West. The modern traveling culture was the new phenomenon of the modernising urban middle classes. The travel literature also reflected to the cultural aspirations of the middle classes. Different institutional Jewish strategies were rooted in the bourgeois ethos. The travel writings reflected on the bourgeois lifeworlds, which were represented in the different newspapers.